

12. Кучма Л. Д. *Сломанное десятилетие*: Изд. 2-е, доп. пер с укр. — К.: Довіра, 2011. — 657 с.
13. Палій О. Національність у паспорті: добре чи погано? // День. —2013. — 11—12 січня.

References

1. Byriukov F. (2012, November 28). *Russian political nation* (Zavtra No 49 (993)) Retrieved from <http://zavtra.ru/content/view/russkaya-politicheskaya-natsiya-2012-11-28-000000/> (in Russ.).
2. Vituhnovskaya A., & Chibisov B. *Political nation*. Retrieved from <http://blackicon.livejournal.com/786577.html> (in Russ.).
3. Kuznetsova, E. *Formation of Modern political nation in Ukraine*. Retrieved from <http://cyberleninka.ru/article/n/formirovanie-sovremennoy-politicheskoy-natsii-na-ukraine> (in Russ.).
4. Malakhov, V. S. (2005). *Nationalism as Political Ideology*: Textbook. Moscow: Kyiv State University (in Russ.).
5. Martianov, B. (2006). Construction of political nation and ethnical nationalism. (Logos 2 (53)). Retrieved from <http://magazines.russ.ru/logos/2006/2/ma7.html> (in Russ.).
6. Migrationsbericht des Bundesamtes für Migration und Flüchtlinge im Auftrag der Bundesregierung Migrationsbericht 2011. Retrieved from http://www.bamf.de/SharedDocs/Anlagen/DE/Publikationen/Migrationsberichte/migrationsbericht-2011.pdf?__blob=publicationFile
7. *147 million UAN were paid to the citizens of Ukraine for violation of human rights* (Korrespondent.net). Retrieved from <http://korrespondent.net/ukraine/events/1545904-grazhdanam-ukrainy-vyplatili-147-millionov-griven-za-narushenie-prav-cheloveka> (in Russ.).
8. *State Statistics Committee of Ukraine*. All-Ukrainian census of 2001 Retrieved from <http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality/> (in Ukr.).
9. Vorona, V. & Shulga, M. (Eds.). (2012). *Ukrainian Society 1992-2012: status and trends of change. Social monitoring*. Kyiv: Institute of Sociology NAS of Ukraine (in Ukr.).
10. *Modernization of Ukraine — our strategic choice*. Annual address of the President of Ukraine to Verkhovna Rada of Ukraine. (2011). Kyiv (in Ukr.).
11. Constitution of Ukraine: Law of Ukraine, June 28, 1996, № 254k/96-VR. (1996). *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny (Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine)*, 30, 141. (in Ukr.).
12. Kuchma, L. (2011). *Broken decade* (2-d ed.). Kyiv: Dovira (in Russ.).
13. Paliy, A. (2013, January 12—13). Nationality in passport: is it good or bad? *Den (Day)* (in Ukr.).

УДК 352(477)

Мищак І. М.*,

доктор історичних наук,
старший науковий співробітник,
Інститут законодавства Верховної Ради України,
Київ, Україна. myshchak@ukr.net

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РЕФОРМУВАННЯ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ

Анотація. Аналізується чинне українське законодавство з питань місцевого самоврядування, визначено його недоліки та надано пропозиції щодо реформування місцевого самоврядування в Україні на основі європейського досвіду.

Ключові слова: реформа влади, місцева влада, місцеве самоврядування, закон, референдум.

Аннотация. Анализируется действующее украинское законодательство по вопросам местного самоуправления, определены его недостатки и даны предложения по реформированию местного самоуправления в Украине на основе европейского опыта.

Ключевые слова: реформа власти, местная власть, местное самоуправление, закон, референдум.

* Myschak I. M., Doctor of historical sciences, Senior research fellow, Institute of legislation of the Vekhovna Rada of Ukraine, Kyiv, Ukraine. myshchak@ukr.net

PROBLEMS AND PROSPECTS OF LOCAL SELF-GOVERNMENT REFORMATION IN UKRAINE

Abstract. *The article analyzes the current Ukrainian legislation on local self-government, its shortcomings. It is provided suggestions for reforming local self-government in Ukraine based on the European experience.*

Key words: reform of Government, local authorities, local self-government, law, referendum.

Постановка проблеми. Одним із вагомих чинників формування будь-якої нації є здатність спільноти людей до самоорганізації. Така самоорганізація передусім виявляється в межах природної громади — тобто жителів одного населеного пункту, її спроможності самостійно вирішувати питання місцевого значення. Лише сильні і самодостатні місцеві громади мають шанс ефективно взаємодіяти між собою і є основою будь-якого демократичного державного утворення. Тому одним із «стовпів» державного управління у розвинутих демократичних державах поряд із принципом розподілу влад є наявність незалежного від центральної влади місцевого самоврядування. Останнє у свою чергу розглядається не лише як можливість брати участь у вирішенні ключових соціально-економічних та інших питань на місцях, а й здійснювати ефективний контроль за діяльністю виборних органів влади.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти функціонування місцевого самоврядування в Україні досліджували такі українські науковці, як Б. П. Андрусюк, О. В. Батанов, В. І. Борденюк, В. С. Куйбіда, М. О. Поживанов, В. В. Трояновський, О. Ф. Фрицький та багато ін. Однак комплексного дослідження щодо механізмів реформування місцевого самоврядування в Україні і чітких пропозицій щодо вдосконалення вітчизняного законодавства досі не зроблено, тому ця проблема потребує подальшого теоретичного дослідження і практичного розв'язання.

Мета статті — аналіз чинного українського законодавства з питань місцевого самоврядування, виявлення його недоліків і внесення пропозицій щодо реформування місцевого самоврядування в Україні на основі європейського досвіду.

Основні результати дослідження. Питання про необхідність формування системи органів місцевого самоврядування в Україні, незалежних від органів державної влади, постало вже в період суверенізації України на хвилі демократичних змін кінця 80-х років ХХ ст. Відповідні зміни до законодавства також було внесено ще до здобуття Україною незалежності. Так, згідно зі ст. 1 Закону УРСР «Про місцеві Ради народних депутатів і місцеве та регіональне самоврядування» від 7.12.1990 р. місцеве самоврядування розглядалося як територіальна самоорганізація громадян для самостійного вирішення безпосередньо або через органи, які вони обирають, усіх питань місцевого життя в межах Конституції України, законів України та власної фінансово-економічної бази, а органами місцевого самоврядування було визнано сільські, селищні, міські Ради народних депутатів [1].

Водночас Закон передбачав наявність і регіонального самоврядування в Україні, органами якого згідно зі ст. 2 Закону були районні та обласні Ради народних депутатів. Серед позитивів нового Закону було запровадження інституту комунальної власності, право розпоряджатися якою цілковито належало місцевим радам, відокремлення місцевих бюджетів від державного бюджету та ін., що безпосередньо можна розглядати як започаткування місцевого самоврядування в Україні.

У свою чергу, згідно зі ст. 1 Закону України «Про формування місцевих органів влади і самоврядування» від 3.02.1994 р. [2], органами місцевого самоврядування в Україні було визнано сільські, селищні, районні, міські, районні у містах та обласні Ради. Проте норми цього Закону суперечили основоположному принципу місцевого самоврядування — незалежності від органів влади вищого рівня. Про це, зокрема, свідчить положення частини другої ст. 5 Закону, згідно з яким

«рішення Рад, які суперечать законодавству або прийняті з порушенням передбаченої законом процедури, скасовуються: обласних, районних, міських (міст республіканського та обласного підпорядкування), районних у містах Рад — Верховною Радою України; міських (міст районного підпорядкування), селищних і сільських Рад — місцевою Радою вищого рівня. Ця норма свідчить про відсутність на той час місцевого самоврядування в класичному розумінні, коли тільки суд може скасувати рішення місцевої ради через порушення нею норм Конституції та інших законів держави. Фактично, органи місцевого самоврядування продовжували за радянським взірцем залишатися складовою вертикалі державної влади.

На вказані недоліки чинного законодавства неодноразово вказували як закордонні, так і вітчизняні експерти. Саме тому Конституція України від 28 червня 1996 р. у ст. 7 закріпила визнання й гарантування місцевого самоврядування [3], деталізуючи відповідні норми у розділі XI «Міське самоврядування». Відповідно до частини першої ст. 140 Основного Закону «міське самоврядування є правом територіальної громади — жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища та міста — самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України». Згідно з частиною другою ст. 144 Основного Закону «рішення органів місцевого самоврядування з мотивів їх невідповідності Конституції чи законам України зупиняються у встановленому законом порядку з одночасним зверненням до суду». Така норма уже цілком відповідає тій практиці місцевого самоврядування, яка склалася в демократичних правових державах.

Одним із провідних принципів, на яких базується міське самоврядування в країнах Європи, є принцип субсидіарності, що передбачає вирішення будь-яких питань на найнижчому рівні. Органи та інституції вищого рівня залучаються лише тоді, коли питання вирішити місцевими силами неможливо або вирішується воно неефективно. За таких умов ідеться про делегування повноважень нижчих органів вищим. Відповідні принципи закріплено в Європейській хартії місцевого самоврядування.

Ратифікувавши у 1997 р. Європейську хартію місцевого самоврядування, Україна взяла на себе зобов'язання привести національне законодавство у відповідність до її положень [4]. Характерно, що Хартія розглядає право громадян на участь в управлінні державними справами як один із демократичних принципів, а держави, які підписали Хартію, переконані в тому, що це право найбільш безпосередньо може здійснюватися саме на місцевому рівні. При цьому міське самоврядування, за Хартією, означає право і спроможність органів місцевого самоврядування в межах закону здійснювати регулювання й управління суттєвою часткою суспільних справ, які належать до їхньої компетенції, в інтересах місцевого населення. Принципу субсидіарності відповідають друга та третя частини ст. 4 Хартії.

Зокрема, згідно з частиною другою органи місцевого самоврядування в межах закону мають повне право вільно вирішувати будь-яке питання, яке не вилучене зі сфери їх компетенції і вирішення якого не доручено жодному іншому органу, а відповідно до частини четвертої муніципальні функції, як правило, здійснюються переважно тими властями, які мають найтісніший контакт із громадянином. Тобто місцевим органам належить уся повнота влади, і лише вони можуть делегувати частину своїх повноважень владному органу вищого рівня. Однією з ключових норм Європейської хартії місцевого самоврядування є також закріплена у ст. 4 норма про те, що повноваження, якими наділяються органи місцевого самоврядування, як правило, мають бути повними і виключними. Вони не можуть скасовуватися чи обмежуватися іншим, центральним або регіональним органом, якщо це не передбачено законом.

Закон України «Про місцеве самоврядування» від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР [5] розроблявся з метою приведення українського законодавства у сфері місцевого самоврядування у відповідності до європейських стандартів і з урахуванням норм Конституції України та Європейської хартії місцевого самоврядування. Відповідно, визначення місцевого самоврядування більше наближене до того, як воно трактується Європейською хартією місцевого самоврядування: місцеве самоврядування в Україні — це гарантоване державою право та реальна здатність територіальної громади — жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища, міста — самостійно чи під відповідальність органів і посадових осіб місцевого самоврядування вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України.

Проте основні положення Закону стосуються саме механізмів забезпечення наданих повноважень. Так, згідно з частиною третьою ст. 16 Закону матеріальною і фінансовою основою місцевого самоврядування є рухоме і нерухоме майно, доходи місцевих бюджетів, інші кошти, земля, природні ресурси, що є у комунальній власності територіальних громад сіл, селищ, міст, районів у містах, а також об'єкти їх спільної власності, що перебувають в управлінні районних та обласних рад (Частина третя статті 16, викладена в редакції Закону № 2813-IV від 06.09.2005 р. [6]).

Позитивною новацією Закону є закріплення в ст. 20 норми про те, що державний контроль за діяльністю органів і посадових осіб місцевого самоврядування може здійснюватися лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України, і не повинен призводити до втручання органів державної влади чи їх посадових осіб у здійснення органами місцевого самоврядування наданих їм владних повноважень. Крім того, відповідно до ст. 21 обмеження прав територіальних громад на місцеве самоврядування згідно з Конституцією та законами України може бути застосоване лише в умовах воєнного чи надзвичайного стану.

Проте чинний Закон не усунув багатьох недоліків, які фактично зводять нанівець багато його прогресивних норм. Відповідно до п. 13 частини першої ст. 1 Закону делеговані повноваження розглядаються і як повноваження органів виконавчої влади, надані органам місцевого самоврядування Законом, і як повноваження органів місцевого самоврядування, які передаються відповідним місцевим державним адміністраціям за рішенням районних, обласних рад. Тобто чинний Закон передбачає можливість делегування повноважень як згори донизу, так і знизу догори. Крім того, місцеве самоврядування істотно обмежене в частині формування доходів місцевих бюджетів і їх витрачання. Зокрема, згідно з частиною першою ст. 63 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» доходи місцевих бюджетів формуються за рахунок власних, визначених законом, джерел і закріплених у встановленому законом порядку загальнодержавних податків, зборів та інших обов'язкових платежів.

При цьому відповідно до частини першої ст. 62 цього ж Закону держава фінансово підтримує місцеве самоврядування, бере участь у формуванні доходів місцевих бюджетів, здійснює контроль за законним, доцільним, економним, ефективним витрачанням коштів та належним їх обліком. Вона гарантує органам місцевого самоврядування дохідну базу, достатню для забезпечення населення послугами на рівні мінімальних соціальних потреб. У випадках, коли доходи від закріплених за місцевими бюджетами загальнодержавних податків та зборів перевищують мінімальний розмір місцевого бюджету, держава вилучає із місцевого бюджету до державного бюджету частину надлишку в порядку, встановленому Бюджетним кодексом України. Отже, враховуючи чинне законодавство, органи

місцевого самоврядування фактично не зацікавлені в пошуку додаткових надходжень до місцевих бюджетів, оскільки вони можуть бути спрямовані не на розвиток общини, а будуть вилучені до державного бюджету. Така бюджетна політика є гальмівним фактором на шляху утвердження ефективного та матеріально незалежного місцевого самоврядування.

У свою чергу численні заяви політиків та експертів про необхідність зміцнення матеріального забезпечення громад, надання їм більшої фінансової самостійності не підкріплюються на рівні законодавства. При цьому бюджетна та податкова реформи ще більше обмежили можливості місцевих громад. Так, відповідно до ст. 1 Декрету Кабінету Міністрів України «Про місцеві податки і збори» від 20.05.1993 р. зі змінами [7], який діяв до прийняття Податкового кодексу України, до місцевих податків і зборів належали: збір за парковку автомобілів; ринковий збір; збір за видачу ордеру на квартиру; збір із власників собак; курортний збір; збір за участь у бігах на іподромі; збір за вигреш на бігах; збір з осіб, які беруть участь у грі на тоталізаторі на іподромі; податок з реклами; збір за право використання місцевої символіки; збір за право проведення кіно- і телезйомок; збір за проведення місцевих аукціонів, конкурсного розпродажу і лотерей; комунальний податок; збір за видачу дозволу на розміщення об'єктів торгівлі; податок з продажу імпортованих товарів; податок на нерухоме майно (нерухомість), відмінне від земельної ділянки.

У свою чергу, чинний Податковий кодекс України від 2.12.2010 р. № 2755-VI [8] істотно зменшив кількість місцевих зборів. Частина перша ст. 10 Кодексу до місцевих податків відносить податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, та єдиний податок, а відповідно до частини другої цієї ж статті до місцевих зборів належать: збір за провадження деяких видів підприємницької діяльності; збір за місця для паркування транспортних засобів і туристичний збір. Наведений перелік є вичерпним, оскільки установлення місцевих податків та зборів, не передбачених цим Кодексом, забороняється. Отже, після набуття чинності Податковим кодексом надходження до місцевих бюджетів за рахунок місцевих податків і зборів стали ще меншими, що є опосередкованим свідченням зміцнення позицій центральної влади в регіонах та ослабленням фінансової самостійності місцевих громад.

Висновки. З огляду на зазначені проблеми місцеве самоврядування в Україні неспроможне розвиватися належним чином. Реформування місцевого самоврядування в Україні за європейським взірцем має включати передання до компетенції органів місцевого самоврядування максимальної кількості повноважень, що стосуються соціально-економічного розвитку, охорони довкілля, культури та інших питань місцевого значення. Однак такі зміни неможливі лише за рахунок адміністративно-територіальної реформи та внесення змін до законодавства з питань місцевого самоврядування в частині розширення повноважень місцевих органів. Реформа повинна мати комплексний багаторівневий характер і включати також зміни до податкового, бюджетного, виборчого та ін. законодавства:

1. Передача повноважень на місця має супроводжуватися наданням реальних можливостей місцевим органам для їх виконання, передусім матеріальних і фінансових. Із цією метою доцільно збільшити частку місцевих бюджетів так чином, що більша частина (понад 50 % усіх надходжень) коштів надходила не до державного бюджету, а до бюджетів місцевого самоврядування. Відповідно, необхідно не лише переглянути кількість місцевих податків і зборів з метою їх збільшення, а й збільшити відсоткову ставку зарахування до місцевих бюджетів загальнодержавних податків і зборів. Також збільшення матеріаль-

них можливостей органів місцевого самоврядування має забезпечуватися за допомогою передачі до комунальної власності державних підприємств (крім підприємств стратегічного та військового призначення), які діють на території відповідної громади; надходжень від приватизації; продажу й оренди землі тощо.

2. Необхідним є законодавче закріплення положення про можливість використання органами місцевого самоврядування принаймні частини дотацій із державного бюджету на ті потреби, які в даний момент є найактуальнішими для місцевої громади. Така норма цілком відповідає європейській практиці та передбачена частиною сьомою ст. 9 Європейської хартії місцевого самоврядування: «У міру можливості дотації органам місцевого самоврядування призначаються не для фінансування конкретних проектів. Надання дотацій не скасовує основоположну свободу органів місцевого самоврядування проводити свою політику в межах їхньої власної компетенції».

3. Видається доцільним створити виконавчі органи районних та обласних рад, підзвітні та підконтрольні лише цим радам, і перерозподілити повноваження між виконавчими органами рад і районними та обласними державними організаціями таким чином, щоб максимальна кількість повноважень у вирішенні питань місцевого значення була закріплена за виконавчими органами відповідних рад. (На сьогодні такі повноваження згідно з чинним законодавством дублюються органами державної влади та органами місцевого самоврядування). У свою чергу державні адміністрації мають зосередитися на контролі за використанням коштів державного бюджету й мати можливість зупиняти рішення місцевих органів влади з мотивів їх невідповідності Конституції та законам України із подальшим зверненням до суду щодо законності чи незаконності актів місцевого самоврядування. При цьому делегування повноважень повинно відбуватися знизу догори і лише за умови, що місцева влада не має можливості здійснити ті чи інші повноваження.

4. Необхідною умовою посилення ефективності місцевого самоврядування є можливість прийняття рішень із питань місцевого значення безпосередньо громадою шляхом проведення місцевого референдуму. Відповідно до ст. 38 Основного Закону право на вирішення питань шляхом місцевого (як і всеукраїнського) референдуму є конституційним правом громадян України. Водночас після прийняття Закону України «Про всеукраїнський референдум» від 06.11.2012 р. [9] Закон України «Про всеукраїнський та місцеві референдуми» [10] втратив чинність. Як наслідок, питання проведення місцевого референдуму на даний час законодавчо не врегульоване. Тому прийняття Закону України «Про місцевий референдум» є вкрай необхідним для забезпечення конституційного права громадян на вирішення питань місцевого значення за допомогою проведення місцевого референдуму.

5. Важливим елементом забезпечення прав громадян є контроль за діяльністю виборних органів влади та посадових осіб місцевого самоврядування. У цьому контексті заслуговує на увагу європейський досвід відкликання посадових осіб органів місцевого самоврядування, сільських, селищних і міських голів, депутатів місцевих рад, що також можливо забезпечити шляхом проведення місцевого референдуму, включивши відповідні норми до законодавства.

У цілому ж, проведення комплексної реформи місцевого самоврядування з метою забезпечення права громади самостійно вирішувати питання місцевого значення і контролю за владою потребує поступового і виваженого підходу та розуміння необхідності таких змін як серед широких верств суспільства, так і представників усіх гілок влади.

Литература

1. Про місцеві Ради народних депутатів та місцеве і регіональне самоврядування: Закон УРСР від 07.12.1990 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. — 1991. — № 2. — Ст. 5.
2. Про формування місцевих органів влади і самоврядування: Закон України від 03.02.1994 р. № 3917-XII // Відомості Верховної Ради України. — 1994. — № 22. — Ст. 144.
3. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 141.
4. Про ратифікацію Європейської хартії місцевого самоврядування: Закон України від 15.07.1997 р. № 452/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. — 1997. — № 38. — Ст. 249.
5. Про місцеве самоврядування: Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. — 1997. — № 24. — Ст. 170.
6. Про внесення змін до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 06.09.2005 р. № 2813-IV // Відомості Верховної Ради України. — 2005. — № 49. — Ст. 519.
7. Про місцеві податки і збори: Декрет Кабінету Міністрів України від 20.05.1993 № 56-93 // Відомості Верховної Ради України. — 1993. — № 30. — Ст. 336.
8. Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010 р. № 2755-VI // Відомості Верховної Ради України. — 2011. — № 13 — 14, № 15 — 16, № 17. — Ст. 112.
9. Про всеукраїнський референдум: Закон України від 06.11.2012 р. № 5475-VI. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5475-17/print1362475022609110>
10. Про всеукраїнський та місцеві референдуми: Закон України від 03.07.1991 р. № 1286-XII // Відомості Верховної Ради УРСР. — 1991. — № 33. — Ст. 443.

References

1. About local councils of people's deputies and local and regional self-governing: Law of the Ukrainian SSR, July 12, 1990. (1991). *Vidomosti Verkhovnoyi Rady URSR (Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukrainian SSR)*, 2, 5 (in Ukr.).
2. About formation of local organs of government and self-governing: Law of Ukraine, February 3, 1994, № 3917-XII. (1994). *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny (Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine)*, 22, 144. (in Ukr.).
3. Constitution of Ukraine: Law of Ukraine, June 28, 1996, № 254k/96-VR. (1996). *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny (Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine)*, 30, 141. (in Ukr.).
4. About Ratification of European Charter of Local Self-Governing: Law of Ukraine, July 15, 1997, № 452/97-VR. (1997). *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny (Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine)*, 38, 249 (in Ukr.).
5. About Local Self-Governing: Law of Ukraine, May 21, 1997, № 280/97-VR (1997). *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny (Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine)*, 24, 170 (in Ukr.).
6. About entering changes into the Law of Ukraine «About Local Self-Governing in Ukraine», September 06, 2005, № 2813-IV. (2005). *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny (Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine)*, 49, 519. (in Ukr.).
7. About Local Taxes and Fees: Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine, May 20, 1993, № 56-93. (1993). *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny (Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine)*, 30, 336. (in Ukr.).
8. Tax Code of Ukraine: Law of Ukraine, December 02, 2010, № 2755-VI. (2011). *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny (Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine)*, 13—14, 15—16, 17, 112 (in Ukr.).
9. *About all-Ukrainian referendum: Law of Ukraine, November 06, 2012, № 5475-VI.* Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5475-17/print1362475022609110> (in Ukr.).
10. About all-Ukrainian and local referendums: Law of Ukraine, July 03, 1991, № 1286-XII. (1991). *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny (Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine)*, 33, 443 (in Ukr.).